

A külföldiek szerepe a válságkezelő állam- építésben – A délszláv békeépítés és az ukrán válság tapasztalatai*

A nemzetközi jog általában úgy határozza meg az idegenek vagy a külföldiek fogalmát, mint azokat a személyeket, akik nem rendelkeznek az adott ország állampolgárságával. Ilyen személy lehet egy másik állam polgára vagy hontalan is, akit egyetlen egy állam sem tekint saját állampolgárának.^[1] A modern állampolgárság fogalma döntően a francia forradalom után alakult ki, és a 19-20. század folyamán jutott meghatározó szerephez az egyes ember életében.^[2] Az állampolgársághoz különböző jogok és kötelezettségek kezdtek fűződni, egyebek mellett a politikai részvételi (azaz választási), illetve hivatalviselési lehetőségek is.^[3] Bizonyos tisztségek viselésének az állampolgársághoz kötése egyre szigorúbban érvényesült a polgárosuló európai és általában véve a civilizáltak tekintett államokban.^[4] A honosságnak ugyan korábban is volt némi szerepe a közéletben és a politikában,^[5] de kevésbé kizárólagos formában, mint az utóbbi bő kétszáz évben.

A felvilágosodás előtti „arisztokratikus” Európában még teljesen megszokott volt, hogy egy-egy személy egy másik uralkodó – azaz állam – szolgálatába szegődött. De még az „állampolgárosodó” 19. században sem volt szokatlan az, hogy egy-egy államban külföldi állampolgárságú szolgált magas közigazgatási pozíciókban.^[6] Jelen tanulmány célja azonban nem ennek az izgalmas kérdésnek a komplex vizsgálata. Itt csupán a legutóbbi másfél-kétszáz év államépítési folyamatainak egyes idetartozó kérdéseiről, illetve válságkezelő akcióiról lesz szó.

* Az írás a SZE Jogelméleti Tanszéke és a K 108790 számú OTKA-program által szervezett, Az államok patológiája: válság és hanyatlás, bomlás és bukás az államok életében című konferencián (Győr, 2014. május 15.) elhangzott előadás jelentősen átdolgozott és új témák irányában kibővített változata.

[1] Nagy, 1999, 261–264.

[2] Kisteleki, 2011.

[3] Erről összefoglalóan ld. Halász, 2009, 10–20., ill. Halász, 2011, 175–179.

[4] A 19. és a 20. század eleji közfelfogás rendszerint a szuverén európai, illetve az európai keresztény civilizáció talaján kinőtt észak- és dél-amerikai államokat tekintette civilizáltaknak. Ebbe a kategóriába tartoztak a Brit Birodalmon belül önállósuló domíniumok is. Más államot csak kivételes esetekben voltak hajlandók elfogadni annak – egyik ilyen kivételnek számított az európai külső minták alapján modernizálódó Japán. Ma már azonban a civilizált és nem civilizált nemzetek között nem elfogadható és rendszerint a „civilizált nemzetek” kitétel alatt valamennyi államot kell érteni. (Nagy, 1999, 45.)

[5] Ganczer, 2011, 61–79.

[6] Koudelka, 2014, 108–109.

I. A 19. SZÁZADI ÉS A 20. SZÁZAD ELEJEI BALKÁNI ÁLLAMÉPÍTÉSEK

A 19. századi Európa egyik legnyugtalanabb régiója a Balkáni-félsziget volt. Itt az addigi hegemon – azaz Oszmán Birodalom – gyengélkedése folytán lehetőség nyílt új független nemzetállamok létrehozására. A folyamat nyitányát a görög szabadságharc jelentette, amely az 1830-as évek elején lehetővé tette a modern Görögország megszületését. A görög államépítési példát aztán követték a szerbek, románok, bolgárok, montenegróiak és végül a 20. század elején az albánok is.

Miután ezek az államok (Görögország kivételével) már a „civilizáltak” tekintett 19. század utolsó harmadában jöttek létre, megalakulásukkor meg kellett felelniük néhány modernnek hitt kritériumnak. Az új balkáni nemzetállamok ugyanis alapvetően a korabeli nagyhatalmak jóváhagyásával nyerték el függetlenségüket.^[7] A független állami lét elkezdéséhez tehát nemcsak a hatalom kérdését (azaz az új dinasztia mivoltát) kellett eldönteni, hanem ildomos volt megteremteni egyfajta alaptörvényt is. Ez kezdetben lehetett organikus státútum, de idővel elegánsabb lett a saját – európai mintájú^[8] – alkotmány elfogadása is.

Közismert, hogy a születőben lévő balkáni nemzetállamok legalább fele közép- vagy nyugat-európai „import-dinasztiákat” kapott. Kivételt csak a szerbek, montenegróiak és a kezdeti európai próbálkozások ellenére az albánok képeztek, akik saját nemzetiségű uralkodóházakat tudtak felmutatni és megőrizni. A bolgár cári, illetve a görög és román királyi dinasztiák^[9] azonban az európai nagyhatalmak jóvoltából kerültek trónra.

A külföldi eredetű balkáni dinasztiák megjelenése értelemszerűen magával hozta az alacsonyabb szintű külföldi káderek megjelenését is. Ez a folyamat azonban egyáltalán nem volt azonos intenzitású és mélységű mindegyik érintett országban. A külföldi elem konkrét államépítő szerepvállalásának legizgalmasabb példája az 1830-ban létrejött Görög Királyság volt. A görög-oszmán konfliktus kezelésében és az új állam megteremtésében központi szerepet játszó európai nagyhatalmak ugyanis 1832-ben megtalálni vélték az optimális görög királyjelöltet is: Otto von Wittelsbachot. Otto ugyan a görögkeleti vallású „munkahelyétől” függetlenül nem akart lemondani a katolikus hitről, de nevét mégiscsak a görögösebb Othonra változtatta.^[10] Az egymással marakodó britek,

[7] A görög esetben – amely sok szempontból példaértékű volt – ezt jól kimutatta Jelavich, 1996, 176–177., 203–205.

[8] Talán legnépszerűbb mintának akkoriban az 1831. évi belga alkotmány számított. Ennek hatása nyomon követhető Romániában, Szerbiában és Bulgáriában. A belga alkotmány jellemző vonásairól ld. Kisteleki – Lövetei – Nagyné – Pomogyi – Rác, 2002, 222–223.

[9] Görögországról korábban már volt szó. I. Károly, az első román király Poroszországból érkezett és a Hohenzollern-Sigmaringen családból származott. (Szász, é. n., 89.) Bulgáriában először Battenberg, majd Sachs und Coburg dinasztia került trónra. (Andrejev, 1980, 56–58.)

[10] Jelavich, 1996, 207.

franciák és oroszok szempontjából a bajor Otto semleges választásnak számított. Annál is inkább, mert még kiskorú volt, tehát uralkodása kezdetén lehetőség nyílt további beavatkozásra és befolyásolásra is.

Ezzel a választással érdekes módon részben eldőlt a korabeli görög állam- és közigazgatás-építés további sorsa. Miután az ifjú uralkodó még nem volt nagykorú, helyette három bajor régens vette kezébe a görög állam kormányzati és jogi alapjainak lerakását. A régenstanács titkára is bajor volt. Megalakult ugyan a görögökből álló minisztertanács is, de annak csak alárendelt szerepe volt a rendszerben, legalábbis addig, amíg Othon király nagykorú nem lett.^[11]

A helyzet legfőbb érdekessége az volt, hogy nem a britek, franciák és oroszok emberei vették kézbe a görög közigazgatás és jogrendszer átalakítását, illetve a hadseregszervezést, hanem az ő szemszögükből viszonylag semleges, az európai nagypolitikában különösebb szerepet nem játszó bajor állam hivatalnokai és katonái. Miután sem a régens, sem a fiatal király nem igazán bízott a helyi görög függetlenségi veteránparancsnokokban, inkább – igaz csak ideiglenes jelleggel – a külföldi zsoldoshadseregre támaszkodtak.^[12]

Az öntörvényű és önkényeskedő helyi partizánveteránok feleltek ugyanis azért az anarchiáért, amely akkoriban Görögországban uralkodott. A német és svájci zsoldosokból álló, körülbelül 3500 főnyi hadsereg viszont drága volt egy éppen hogy csak megszületett, és különösebb bevételi forrásokkal nem rendelkező állam számára. Ez sok feszültséget okozott, hiszen a külföldi katonaság mindvégig szálka volt az erős helyi emberek szemében. Idővel emiatt elkezdődött a közigazgatás és a hadsereg „görögösítése”.^[13]

A „bajor modell” kicsiben megismétlődött az 1910-es években a születőben lévő Albániában is. A független albán állam létrehozásáról az „európai koncert” alkotó nagyhatalmak a londoni nagykövetségi konferencián tárgyaltak 1912-ben és 1913-ban.^[14] Itt igyekeztek két kardinális kérdésben döntést hozni: egyrészt ki legyen az új albán uralkodó, másrészt milyen legyen az újonnan létrehozandó állam közjogi rendszere. Közben viszont a helyszínen zavaros és anarchisztikus állapotok uralkodtak, amelyeket kezelni kellett. Emiatt a nagyhatalmak elhatározták egy külföldi csendőrmisszió felállítását, amelynek egyrészt gondoskodni kellett a helyi közrendről, másrészt közre kellett működni a helyi albán rendvédelmi szervek létrehozásában is.^[15]

A válságkezelésben érintett nagyhatalmak nem akarták saját embereiket küldeni, mert ez a köztük lévő vitákból újabbakat generált volna, ezért inkább

[11] Uo. 227. Otto vagy Othon király 1833 és 1862 között uralkodott Görögországban. Végül egy katonai puccs miatt volt kénytelen elhagyni a monarchiáját. A következő király is a külföldi főnemesi dinasztia sarja volt – Vilmos György herceg ugyanis a dán Glücksburg dinasztiából, Olga felesége viszont az orosz Romanov-házból származott.

[12] Uo. 227-229.

[13] Uo. 229-230.

[14] Erről részletesen ld. Csaplár-Degovics, 2010, 292-306.

[15] Uo. 304-305.

egy semleges középhatalom rendőreinek bevetésében gondolkodtak. Eredetileg a perzsa tapasztalattal rendelkező svéd szakemberekre gondoltak, de miután ők nem vállalták el ezt a szerepet, végül a hollandokra esett a választás. A holland misszió valóban megjelent a térségben, és egészen az első világháború kitöréséig ott is szolgált.^[16]

A nagyhatalmak azonban nem voltak mindig ilyen szemérmesek a nemzetközi válságkezelés során. Az 1903 és 1908 közötti macedóniai rendőri, vagy inkább reformakcióban ugyanis a hat nagyobb európai állam saját csendőrei, illetve hivatalnokai révén képviseltette magát, azaz nem kerestek egy semleges, mindenkitől azonos távolságra lévő felet. Az akció fő kezdeményezője az Osztrák-Magyar Monarchia és a cári Oroszország volt.^[17] A balkáni térségben komoly érdekeltségekkel rendelkező két nagyhatalom ugyanis a 20. század elején attól tartott, hogy a még mindig az Oszmán Birodalomhoz tartozó, de egyre feszültebb légkörben élő macedón lakosság egyes szegmensei (azaz a helyi szláv keresztények és a muzulmánok) egymásnak esnek.

Miután várható volt, hogy ebben az esetben beavatkoznak a törököktől csak nemrégén megszabaduló új balkáni keresztény nemzetállamok is, az osztrák-magyar és orosz külügyminisztériumban sokan úgy gondolták, hogy a térség legjobb úton van egy átfogó háború felé. Ez azonban akkoriban nem állt érdekében, ezért sikeresen rávették a többi fontos európai szereplőt arra, hogy közösen avatkozzanak be. Macedónia ugyanakkor nem volt „senkiföldje,” hiszen a többiek által is elismerten a Fényes Portához tartozott, amely azonban látványosan nem volt képes kezelni a kialakult helyzetet. Az európai nagyhatalmak ezért közös fellépéssel rákényszerítették az oszmán kormányt arra, hogy engedjen be a térségbe egy külföldi rendvédelmi missziót, hogy az megpróbálja szétválasztani a helyi feleket, illetve ki tudjon alakítani egy működőképes és lehetőleg etnikailag semleges cselekvő csendőrséget. Erre azért volt szükség, hogy ki lehessen küszöbölni a feszültség további eszkalálódását, elősegíteni a keresztény menekültek visszatérését és a korrektebb, illetve kevésbé részrehajló helyi közigazgatás révén hosszabb távon megnyugtatni a kedélyeket.^[18]

A britek, franciák, olaszok, osztrák-magyarok és oroszok külön szektorokat kaptak, ahol nekik kellett gondoskodni a közbiztonságról és a helyi csendőri erők irányításáról. A külön szektorhoz nem jutó németek pedig elkezdték szervezni a csendőrképzést.^[19] Annak érdekében, hogy a helyi rendvédelmi szervek megfelelő anyagi háttérrel rendelkezzenek, a külföldi hatalmak polgári tanácsadóik révén megpróbálták megreformálni a helyi adóügyeket is. Ebben főleg az osztrák-magyar és orosz szakértők segítettek. A külföldi fegyveresek és civilek macedóniai

[16] Uo. 305.

[17] Sulyok, 2000, 21–56.

[18] Balanyi, 1920, 175. Egyébként ezt a programot akkoriban műrzestegi programnak is nevezték.

[19] Ruchti, 1918, 11., valamint Balanyi, 1920, 178–180.

jelenléte jogilag az isztanbuli kormányzat engedélyén alapult. A polgári tisztviselők és összekötők például a helyi török igazgatást vezető pasa mellett szolgáltak.^[20] Kérdés az, hogy a törököknek akkoriban volt-e más lehetősége. De az is igaz, hogy a beavatkozó nagyhatalmak tényleg viszonylag semlegesén jártak el és egyikük sem formált területi igényt Macedóniára. Az első és a második balkáni háború kitörését ugyan a nagyhatalmaknak nem sikerült megakadályozni, de kitörését valószínűleg majdnem egy évtizeddel kitolták.

A 19. és a 20. század első fele a nagy gyarmatbirodalmak koraként is felfogható. Ebben az időszakban a kisebb és nagyobb európai államok tulajdonképpen az egész világot felosztották egymás között, talán csak az amerikai kontinens számított kivételnek. Az afrikai és ázsiai gyarmati igazgatásban természetesen nagyon sok európai ember szolgált, akár köztisztviselőként, akár magánhivatalnokként. A gyarmati apparátusok „személyzeti politikája” azonban érthető módon nem tartozik jelen publikáció fő csapásirányai közé, hiszen az főleg a külföldiek részvételére koncentrál a mások érdekében történő válságkezelő és államépítési folyamatokban.

A két világháború közötti időszak úgy is definiálható, mint a modern nemzetállamok kora. A korábbi soknemzetiségű európai birodalmakat többé-kevésbé elsöpörte az első világháború. Ezen időszak tekinthető egyben a tobzódó szigorú állampolgársági, útlevél és vízumpolitika korszakának is. Emiatt különösen érdekes a csehszlovák államépítés egy-két mozzanata, amely igen specifikus, és ugyanakkor tanulságos is.

Az 1918-ban létrejött első Csehszlovák Köztársaság ugyanis jogilag korábban alakult meg, mint reálisan, hiszen az antant hatalmak a külföldi csehszlovák emigránsok egy csoportját már 1918 nyarán elismerte a központi hatalmak ellen harcoló csehszlovák kormányként.^[21] E kormány több tagja az első világháború előtt (és valószínűleg alatta is) osztrák vagy magyar állampolgár volt. Az első csehszlovák hadügyminiszter, Milan Rastislav Štefánik azonban már az első világháború előtt francia állampolgár lett és magát a háborút is francia tisztként kezdte meg. A francia egyenruhát azonban akkor is viselte, amikor 1918 folyamán a csehszlovák kormány hadügyminisztereként saját, éppen hogy születőben lévő független hazáját képviselte a különböző nemzetközi tárgyalásokon.^[22]

Štefánikot a történetírás az antantpárti csehszlovák légiók egyik fő szervezőjének és vezetőjének tekinti. A légiók létrehozására az első világháború majdnem minden frontján sor került. Legtöbbször ugyan a keleti fronton voltak, de az első légiós egységek Franciaországban jöttek létre, amely a későbbiekben is kulcsfontosságú hatalom volt a csehszlovák függetlenségi államépítés szempontjából.^[23]

[20] Kiss, 2011, 72–73.

[21] Erről ld. Rychlík, 1997, 43–62.

[22] A személyiségéről ld. Surosz, 2010, 35–58.

[23] A csehszlovák légiókról ld. Michl, 2009.

Az úgynevezett francia, olasz és orosz légiósok később az önálló csehszlovák hadsereg fő bázisát alkották. Az új hadsereg szervezésében azonban a külföldi elem nemcsak ilyen közvetett formában nyilvánult meg. Az első világháború végén alakult első csehszlovák kormány első hadügyminisztere a honosított francia állampolgár Štefánik lett, ami az emigrációs mozgalomban betöltött szerepét figyelembe véve egyáltalán nem volt meglepő. Nagyon érdekes viszont, hogy a csehszlovák haderő utána következő (tehát már „békebeli”) főparancsnokai is franciák voltak, mégpedig született és nem honosított francia állampolgárok.

1919 és 1920-ban először Maurice César Joseph Pellé tábornok irányította a csehszlovák haderőt, utána pedig egészen 1925 végéig Eugène Désiré Antoine Mittelhauser tábornok töltötte be ezt a posztot. Mindkét tábornokot a csehszlovák államfő nevezte ki ebbe a pozícióba. Az egésznek jogi alapját egy bilaterális csehszlovák-francia együttműködési megállapodás teremtette meg. Ennek megfelelően a francia tiszték szervezték meg a csehszlovák katonai iskolarendszert is, illetve több helyen az állománynál is szolgáltak.^[24] Mindez nemcsak a különleges csehszlovák-francia kapcsolatokat bizonyítja, hanem azt is, hogy a szükség, a félelem, illetve a szövetségi kapcsolat sok dolgot képes felülírni.

II. AZ UNIVERZÁLIS NEMZETKÖZI SZERVEZETEK SZEREPE A 20. SZÁZADI ÁLLAMÉPÍTÉSEKBEN

A kormányközi nemzetközi szervezetek szerepvállalása szempontjából inkább először azok a Nemzetek Szövetsége által működtetett nemzetközi igazgatási missziók érdekesek, amelyekre a két világháború közötti időszakban került sor, mégpedig azzal a céllal, hogy elodázzanak egy-egy vitatott térségről szóló végleges döntést. Ilyen volt mindenekelőtt a franciák által követelt, de végül meg nem kapott Saar-vidék, illetve a lengyel-német vita tárgyát képező Danzig Szabad Város. Mindkét említett terület nemzetközi felügyelet alá lett helyezve. A különbség csupán az volt, hogy a Saar-vidék esetében mindez határozott időre történt, szemben a „határozatlan idejű” danzigi megoldással.

A Saar-vidék és Danzig Szabad Város komoly önkormányzatisággal rendelkeztek és a saját ügyeiket alapvetően önállóan intézték. Mindkét régióban törvényhozási és önkormányzati választásokat is tartottak, amelyek eredményét a Nemzetek Szövetsége akkor is tiszteletben tartotta, amikor azok nem tetszettek neki. Ez volt például a helyzet Danzigban, ahol 1933-tól kezdve a szabad választások révén mindvégig a nemzetiszocialisták voltak hatalmon.^[25]

A Nemzetek Szövetsége főleg az általa kinevezett főmegbízottak, illetve

[24] Erről a misszióról és annak jogi háttéréről ld. Čaplovič – Petruš, 2001, 85–102.

[25] Az akkori Danzig jogállásáról ld. Witkowski, 2012, 355–357.

kormányzók révén volt jelen a két területi entitás igazgatásában.^[26] A külföldi – adott esetben inkább nemzetközi – jelenlét azonban nemcsak a hatalom legfelsőbb berkeire koncentrált. Ez leginkább a Saar-vidéken volt látványos. Itt a fő hatalmat nem egy egyszemélyi főmegbízott gyakorolta, hanem egy öttagú Kormányzó Bizottság, amelynek tagjait a Nemzetek Szövetségének Tanácsa választotta ki: egyet a francia állampolgárok közül, egyet a helyi állandó lakosok közül, de úgy, hogy a kiválasztott személy nem lehetett francia állampolgár és további három tagot más országok állampolgárai közül, azzal a megkötéssel, hogy azok nem lehetek sem francia, sem német állampolgárok. Mindegyik delegált megbízatása egy évre szólt, de meghosszabbítható volt. A helyi legfelsőbb bíróság elnöke a pártatlanság és semlegesség érdekében egy svájci jogász volt. Rajta kívül még számos külföldi állampolgárszolgált a Saar-vidék nemzetközi közigazgatásában.^[27]

A második világháború után több helyen is hasonló „szabad városi” vagy „szabad területi” megoldások bevezetésére került sor, de ezek vagy rövid idejűek voltak (Trieszt),^[28] vagy eleve meg sem valósultak (Jeruzsálem),^[29] vagy ugyan hosszabb távon megvalósultak (Berlin Szabad Város), de nem az ENSZ vagy más nemzetközi szervezet felügyelete alatt. Berlinben például a második világháborúban győztes nagyhatalmak játszottak meghatározó szerepet.^[30]

Az ENSZ szakemberei ugyanakkor sok helyen tanácsadóként vagy más szakértőként igyekeztek segíteni a dekolonizációs és az új államépítési folyamatokban (lásd Kongót^[31] az 1960-as években vagy később Namíbiát és egy sor más országot is).^[32] Az ENSZ színeiben eljáró külföldi szakértők azonban rendszerint nem épültek be közvetlenül a megsegítendő vagy létrehozandó állam közigazgatási apparátusaiba.

A világszervezet dolgozói néhány esetben már az 1990-es évek átalakulása előtt átmeneti jelleggel gyakoroltak némi hatalmat is, de itt inkább az ENSZ tranzíciós (transitional), azaz átmeneti igazgatási misszióiról volt szó – ilyen volt például az UNTAC misszió Kambodzsában^[33] vagy az előbb említett UNTAG misszió Namíbiában. Az ENSZ egyik legelső átmeneti igazgatási akciójára viszont már jóval korábban, az 1960-as években került sor, a Nyugat-Irián nevű térségben, ahol az ENSZ egyfajta bufferzóna szerepét játszotta a távozó hollandok és az érkező indonézek között.^[34] A most felsorolt mindegyik esetben azonban a külföldiek mindig a világszervezet képviseletében, azok tisztségviselőjeként léptek fel, akkor is, ha esetleg a helyszínen valódi hatalmat is gyakoroltak.

[26] Danzigban például az 1920 és 1939 közötti időszakban összesen 10 főbiztos működött, illetve cserélődött ki: négy brit, kettő olasz, aztán egy-egy dán, holland, ír és svájci. Ld. Ydit, 1961, 196. 20. lj.

[27] Erről ld. részletesebben Herrmann, 1996, 56–57.

[28] Chesterman, 2004, 50.

[29] Uo. 52.

[30] Nagy, 1999, 222–223.

[31] The Blue Helmets, 1996, 196–197.

[32] Uo. 209–210. és 225–226.

[33] Tisovszky, 1997, 129.

[34] The Blue Helmets, 1996, 644–648.

III. A DÉLSZLÁV RENDEZÉS ÉS A KÜLFÖLDI ÁLLAMPOLGÁROK SZEREPVÁLLALÁSA

A jelen írás szempontjából azonban nem ezek az esetek igazán érdekesek, hanem sokkal inkább azok a missziók és akciók, amelyek az 1991 és 1995 közötti délszláv háború lezárása után kezdődtek. A délszláv háború legvéresebb szakaszát a boszniai háború alkotta, amelyet nagyhatalmi nyomásra 1995 végén sikerült lezárni az amerikai Daytonban.^[35] Az itt született békemegállapodás nagyon érdekes és összetett dokumentum, amelynek jelenleg már könyvtárnyi szakirodalma van.^[36]

A daytoni rendezésnek nagyon sok érdekes eleme volt, köztük az egyik éppen a nemzetközi szervezetek kötelékében szolgáló személyek helyi szerepvállalása. A rendezés értelmében ugyanis, a Bosznia és Hercegovina nevű összetett államban háromfajta igazgatási-kormányzati mechanizmus alakult ki.^[37] Legelőször itt voltak a nemzetközi szervezeteket és a mögöttük álló nagyhatalmakat képviselő nemzetközi tisztviselők, akik a nemzetközi közösség főmegbízottja alatt szolgáltak és tulajdonképpen megvalósították azt a csendes nemzetközi protektorátust, amelyről néha megemlékezik a témával foglalkozó szakirodalom.^[38] Ez a megfogalmazás főleg abból ered, a főmegbízott 1997-ben a Békevégrehajtó Tanács ülésén széles jogosítványokat kapott annak érdekében, hogy eltávolítsa az akadályokat a sikeres békeépítés útjából. A főmegbízott mellett – aki egyébként később az EU különleges képviselője is lett egyben – komoly apparátus alakult ki, amelyben a külföldiek mellett ugyan helyiek is dolgoztak, de nem ők határozták meg a döntések irányait.

A másik oldalon álltak a helyi bosnyákokból, horvátokból és szerbekből álló úgynevezett nemzeti szervek, amelyek formálisan gyakorolták a teljhatalmat. A föderáció és az egyes területi entitások törvényhozó és végrehajtó hatalmi szerveiről van szó.^[39] Ezeket a választások legitimálták, de ez nem jelenti azt, hogy nekik döntő szavuk lett volna a boszniai békeépítés első éveiben. Sőt, bármikor fel lehetett ezeket oszlatni, levéltani, kicserélni stb.

A nemzetközi és nemzeti szervek között helyezkedtek el az úgynevezett vegyes összetételű, illetve hibrid képződmények, ahol a helyi szereplők mellett kisebb vagy nagyobb számban előfordultak a nemzetközi szervezetek által delegált, megválasztott vagy kinevezett külföldi szakemberek is. Formális szempontból ezek a szervek lehetnek boszniai közjogi szervek, de lehetnek a nemzetközi közösség által kreált, különleges és csak ideiglenesen működő intézmények

[35] A boszniai háborúról és a daytoni békerendezéshez vezető útról ld. Juhász – Márkus – Tólas – Valki, 2003. A daytoni béketárgyalásokról ld. főleg 166–179.

[36] Magyar nyelven ezzel foglalkozott pl. a Dayton, 2006. c. tanulmánykötet. A tanulmányok szerzői voltak Lamm Vanda, Hoffmann Tamás, Sulyok Gábor, Nagy Gábor, Masenkó-Mavi Viktor, Varga Réka és Halász Iván.

[37] Erről a berendezkedésről magyarul ld. Masenkó-Mavi, 2001, 271–273.

[38] Juhász – Márkus – Tólas – Valki, 2003, 239–240.

[39] Uo. 199–206.

is. Legjobb példa erre Bosznia és Hercegovina kilenctagú alkotmánybírósága volt, amelyet a 2-2-2 bosnyák, horvát és szerb alkotmánybíró mellett még további 3 külföldi állampolgárságú bíró is alkotott.^[40] A második típusú szervre nagyon jó példa a daytoni béke mellékletei által létrehozott Emberi Jogi Bíróság volt, amely azonban azóta már megszűnt. A testület összesen 14 bíróból állt, akik közül nyolcan külföldi országokból érkeztek, 2-2-2 fő pedig a helyi bosnyákokat, horvátokat és szerbeket képviselte. A különleges emberjogi bíróság tagjait az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága nevezte ki.^[41] Bosznia és Hercegovina első országos ombudsmanjai is svéd szakemberek voltak, akiket ebbe a pozícióba az EBESZ elnöke nevezett ki. Azt sem kell elfelejteni, hogy a helyi jegybank igazgatótanácsának elnöke is egy külföldi szakember volt.^[42]

A külföldiek nemcsak központi – azaz országos – szinten működtek, hanem municipális adminisztrátorként az egyes önkormányzati egységeknél is.^[43] Feladatuk a békeépítés első szakaszában a működőképes helyi struktúrák kiépítése volt. A külföldi tanácsadók és konzulensek különböző minőségekben működtek közre az egészen széles spektrumot felölelő intézményépítés során. A rendőrszakemberek részt vettek a helyi rendvédelmi szervek átalakítása és működtetése során, hasonló volt a helyzet a titkosszolgálatok, a pénzügyi szervek, az emberjogi jogvédő mechanizmusok területén is.

A külföldiek ilyen masszív és markáns jelenléte a bosznia-hercegovinai béke- és egyben államépítő folyamatban nem annyira meglepő, mint amilyenek első pillantásra tűnhet. Az úgynevezett daytoni rendezés széles alapokon nyugodott és a világpolitika legtöbb meghatározó szereplője támogatta azt. A nemzetközi közösség 1995-ben már valóban le akarta zárni ezt az esztelen öldöklést Európa egyik turistaparadicsomában, és ennek érdekében egyrészt hajlandó volt mozgósítani katonai erejét, másrészt pedig mélyen a zsebébe nyúlni. A humanitárius jellegű beavatkozással és a korábban már említett csendes protektorátus kialakításával tulajdonképpen egy időre nyíltan és formálisan is magára vállalta a felelősséget a misszió sikeréért.

Nagyon hasonló volt a helyzet később Koszovóban, amelynek irányítását már nemcsak „csendesesen,” hanem nyíltan is átvette a nemzetközi közösség (nevezetesen az ENSZ), legalábbis a koszovói beavatkozás első éveiben. Miután a koszovói eset a magyar szakirodalomban meglehetősen alaposan fel van már dolgozva, itt már nem szükséges külön kitérni erre.^[44] A fő különbség Bosznia-Hercegovinához képest abban rejlett, hogy itt megint előtérbe került az ENSZ, továbbá a koszovói megoldás elejétől kezdve jóval centralizáltabb volt, mint a boszniai. A külföldi állampolgárok szerepvállalása szempontjából azonban nem léteztek jelentős különbségek.

[40] Masenkó-Mavi, 2001, 273–275.

[41] E szerv működéséről ld. Masenkó-Mavi, 2006, 94–96.

[42] A Daytoni Egyezmény és az emberi jogok, 2001, 271–273.

[43] A Brcko-körzetről ld. pl. Chesterman, 2004, 78–79.

[44] Halász, 2005, 3–34.

IV. AZ UKRÁN VÁLSÁG ÉS A NEMZETKÖZI SZERVEZETEK SZEREPVÁLLALÁSA

A 2013 végén kezdődött és jelenleg is tartó ukrán válság az 1989 utáni világ egyik legnagyobb és legveszélyesebb válságának számít. Az egész folyamatnak sok rétege és szintje van, amelyeket azonban itt nem célszerű megismételni, hiszen a magyar szakirodalom egyrészt ezt már megtette,^[45] másrészt itt még mindig egy nyílt végű eseményről van szó. Az alagút végét pedig még nem nagyon lehet látni, talán egy merész megállapítást kivéve: ebből a válságból az „öreg kontinensen” igazából senki nem jöhet ki jól.

A gyenge vagy törékeny államisággal rendelkező állam mindig jóval intenzívebben ki van téve a különböző külföldi beavatkozásoknak, mint a stabil szerkezetű és működőképesebb államársai. Az új konfliktusok rendszerint tovább növelik a külföldi hatásoknak való kitettséget és az ilyen államok sérülékenységet. Mindez érvényes az ukrán válságra is. Ukrajna 2013 előtt sem számított az igazságos és hatékony állami működés példaképeké,^[46] de a válság kirobbanása után még inkább rosszabbodott a helyzet.

Az ukrán válság legfőbb okát valószínűleg abban a gyenge államépítési, illetve szervezési teljesítményben kell keresni, amelyet az ukrán elitek nyújtottak az elmúlt negyedszázadban. Az 1991 utáni Ukrajnában viszonylag zavaros, illetve kaotikus körülmények között egy olyan vadkapitalista, kleptokratikus és oligarchikus politikai rendszer jött létre, amelyet a hirtelenül kialakult óriási társadalmi különbségek és hihetetlen méretű korrupció jellemezett.^[47]

A mélyen csalódott ukrainai lakosság jelentős része pedig ennek következtében fokozatosan elvesztette a bizalmat az országot irányító elitek iránt. A reményt igazából csak az Európához és az azt megtestesítő EU-hoz való közeledés jelentette számára. Mások pedig a szovjet múlt idealizálásába próbáltak menekülni, de ez a taktika nem jelentett igazi jövőképet. Sokak számára ezért jelentett olyan nagy csalódást az EU-val kötendő társulási szerződés aláírásának az elutasítása 2013 végén. Közismert, hogy ezen esemény vezetett később a kijevi Euromajdanként elhíresült tiltakozási hullámhoz, amely 2014 februárjában elsöpörte az addigi államfő, Viktor Janukovics neve által fémjelzett rezsimet.^[48]

Ukrajna helyzetét az elmúlt években részben megnehezítette, részben megkönnyítette, hogy egyfajta békés buffer-államként működött az euroatlanti nyugati blokk (EU és USA) és Oroszország között. Ennek a köztes állapotnak a megőrzése sokáig a meghatározó világpolitikai szereplők közös érdeke volt, ami a különböző kedvezmények és közvetlen segélyek nyújtásában nyilvánult meg.

[45] Erről ld. Tálás, 2014(a), 113–129. és Tálás, 2014(b).

[46] Az ukrán államiság működésének különböző aspektusairól ld. Ukrajna színévaltozása 1991–2008, 2009.

[47] A függetlenség kikiáltása utáni ukrán fejlődésről ld. Sulga, 2011, 448. Összefoglaló a fő tendenciákról: 4–6.

[48] Sz. Bíró, 2014. (Elérhető: <http://mozgovilag.com/?p=6856>.)

A mostani válság forró szakasza tulajdonképpen akkor kezdődött el, amikor ez a konszenzus és kényes egyensúly a különböző – néha meglehetősen felelőtlennek tűnő – geopolitikai játékok és intrikák hatására felborult. Ez tulajdonképpen a 2014-es esztendő első harmadában következett be.

A 2014 előtti Ukrajna meglehetősen érdekes és szokatlan ütközőállam, illetve sajátos semleges zóna volt. Ilyen nagyméretű, jó gazdasági adottságú és általános értelemben magas fejlettségű államok ritkán szoktak ennyire rosszul működni és ilyen mély válságba zuhanni.^[49] Nem szabad elfelejteni, hogy az elmúlt 150 évben Ukrajna bizonyos (főleg keleti) területein komoly – akár kapitalista, akár szocialista – modernizáció ment végbe, amely következtében fejlett nagyipari létesítmények, komoly szaktudás és technológiai kultúra alakult ki. Nem célszerű elfelejteni, hogy 1991 előtt a most éppen tönkremenő kelet-ukrajnai területek alkották a szovjet nehéz- és azon belül egyebek mellett a hadiipar egyik fellegetőjét. Szovjetunió pedig közismerten a majdnem ötven éven keresztül tartó időszakban a bipoláris világ egyik meghatározó szuperhatalma volt.

A fentiek kihangsúlyozása nem függ össze szorosan a jelen írás fő témájával, de azok rögzítése talán nem haszontalan az események tágabb kontextusának megértése szempontjából. A szűken vett téma tárgyalása szempontjából viszont fontosabb annak a tudatosítása, hogy az ilyen típusú államokban és helyzetekben akarva-akaratlanul (de inkább akarva) mindig felértékelődik a külföldi befolyásolás és a különböző típusú beavatkozások jelentősége, illetve legalábbis azoknak a veszélye.

A szakirodalom ilyenkor általában két fogalommal operál – a penetráció és intervenció fogalmával. Ezekkel szorosan összefügg a külföldi propaganda kérdése is. A témával behatóan foglalkozó Egedy Gergely a következők szerint összegezte ezeket a jelenségeket: „A nemzetközi kapcsolatokban igen gyakran nagy szerephez jutnak az informális, sőt többnyire nem-legális formák is, amelyeknek a legfontosabb változatai a penetráció (behatolás) és az intervenció. Ami az előbbi fogalmat illeti: penetráció alatt szűkebben azt értjük, hogy a nemzetközi kapcsolatok egyik szereplője „behatol” a másik fél által fenntartott belső struktúrákba (s ily módon hozzáfér például nyilvánosságra nem hozott információkhoz), az intervenció pedig e struktúráknak a befolyásolását jelenti. A penetrációt és intervenciót általában a kormányzatok hajtják végre, de egyre gyakoribb, hogy a különféle transznacionális szereplők is megpróbálják manipulálni egy ország – vagy épp egy rivális – politikáját.”^[50]

A külföldi behatolásoknak, illetve befolyásolásnak nagyon sok megnyilvánulási formája létezett már az 1991 és 2013 közötti időszakban. Elég itt csak a külföldi segélyekre, mentő-, illetve konzolidációs csomagokra, a külföldi szakértők bevonására és a nagykövetségek szerepére gondolni. De nem célszerű

[49] Közvetve erről tanúskodik Sulga, 2011.

[50] Egedy, 2011, 148.

figyelmen kívül hagyni a kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb energiaárakat megálapító szomszédok politikáját, a régi társadalmi, szakmai, illetve politikai kapcsolatok működtetését, továbbá a különböző külföldi háttérű civil szervezetek (NGO) tevékenységét, a nemzetközi sajtó és a külföldön élő ukrán diaszpórán keresztül, vagy egyéb migráns közösségek által kifejtett hatását stb.

A 2014-ben forróvá vált ukrán válság aztán a penetráció és intervenció, illetve e kategóriákon túli más nemzetközi fellépések és akciók új formáinak egész sorát produkálta és produkálja a mai napig. Közben a különböző szereplők a régi megoldásokról sem feledkeznek meg. Az intervenció legerősebb formáját természetesen a kelet-ukrajnai szakadárak közvetlen támogatása jelenti a szomszédos Oroszország részéről, amely azonban legfeljebb azt hajlandó elismerni, hogy a „szabadságon lévő” elit katonái jelen lehetnek a térségben. Nagyon érdekes mozzanat a csecsen katonák jelenléte a donyecki és luhanszki frontokon,^[51] szintén a szakadár erők oldalán. Emellett úgy tűnik, hogy – egyébként az ilyen helyzetekben teljesen megszokott módon – a különböző kalandorok, aktivisták, netán idealisták is megjelennek a frontokon, akár az egyik, akár a másik oldalon. A világsajtóban emiatt gyakran lehet találkozni a különböző önkéntesek – egyébként nagyon nehezen ellenőrizhető – történeteivel.

Ennél komolyabb tény, hogy az ukrán hadsereg oldalán 2015 első felében megjelent több száz amerikai tanácsadó és kiképző katona is, illetve a nemzetközi porondon egyre intenzívebb vita folyik arról, hogy a nyugati államoknak kellene, vagy éppenséggel nem kellene fegyvereket szállítani a területi integritását védő ukrán félnek. Mindenesetre ezek a lépések tekinthetők a behatolás és még inkább egy konfliktusba való beavatkozás legerősebb formáinak.

Másik nagyon fontos, de az előző bekezdésben leírtaknál mégiscsak kevésbé problematikus műveletnek tekinthetők azok a lépések, amelyekkel különösen a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és az EU igyekeznek megmenteni az ukrán valutát és az egész ukrán gazdaságot az egyre fenyegetőbb teljes összeomlástól. Emellett az országba különböző állami és civil, önkormányzati vagy egyházi jellegű támogatások is érkeznek, amelyekkel a világ jóindulatú része igyekszik enyhíteni a helyiek drámai szociális helyzetét és elkerülni a humanitárius katasztrófát.

Az ukrán válság eszkalálódása és erőszakossá tétele 2014 első felében nem egyik napról a másikra történt, hanem a konfliktus fokozatosan vált azzá. Ez azt jelenti, hogy a nemzetközi közösségnek volt némi ideje arra, hogy megtegye az ilyenkor szokásos, a konfliktus tompítását és egyfajta „civilizálódását” célzó lépéseket. A nemzetközi közösség ilyenkor rendszerint a fontos globális vagy regionális kormányközi nemzetközi szervezetek képében jelenik meg a helyszínen.

[51] Erről ld. Csecsenek harcolnak Kelet-Ukrajnában. (Elérhető: http://mandiner.hu/cikk/20140530_csecsenek_harcolnak_kelet_ukrajnaban.) és Senki sem Hátrál. (Elérhető: <http://nepszava.hu/cikk/1022198-senki-sem-hatral/?print=1>. Letöltés ideje: 2015.09.05.)

Tulajdonképpen már a kelet-ukrajnai felkelés elején, azaz 2014 tavaszán a térségben megjelent az EBESZ megfigyelő missziója, amely a mai napig ott van. Létrehozásáról az EBESZ Állandó Tanácsa 2014. március 21-én hozta meg a döntést és mandátuma egyelőre 2016 tavaszáig tart. A misszió vezetőjének az EBESZ elnöke a tapasztalt török diplomatát, Ertugrul Apakant nevezte ki. Működési területe az egész országra terjed ki, de a legtöbb polgári megfigyelő természetesen a harcok által sújtotta térségben dolgozik. Jelenleg körülbelül 500 főt számlál, de létszáma szükség esetén 1000 főig emelhető.^[52] A misszió létszáma, mandátuma és költségvetése folyamatosan bővül.^[53] A misszió egyébként nemcsak a harci tevékenység, illetve a tűzszünet betartásával foglalkozik, hanem 2015 januárja és áprilisa között azt is megfigyelte, hogyan hajtották végre az ukrán hatóságok azt az ideiglenes rendelkezést, amely szabályozza a mozgást az ukrán kontroll alatt álló területek és a helyi felkelők között zajló forgalmat, mozgást, illetve közlekedést.^[54]

2014-ben az EBESZ sok választási megfigyelőt is küldött Ukrajnába, akik az államfő és a törvényhozási választások megfigyelésében is aktívan részt vettek. Az EBESZ-hez tartozó varsói székhelyű Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Irodája (azaz ODIHR) fontos szerepet játszott a 2014. októberi parlamenti választások lebonyolításában és felügyeletében. A választási megfigyelő misszió felállítását jogilag az ukrán külügyminiszter felkérése legitimálta. A missziót 16 főszakértő, 80 hosszú távú megfigyelő és 600 rövid távú megfigyelő alkotta.^[55] Hasonló módon figyelte meg egyébként az ODIHR a 2014. májusi államfőválasztásokat is, amelyek során Pavlo Porosenko lett az ország elnöke.

Az EBESZ megfigyelőket egyébként megemlíti a Minszk II. megállapodás is. Az ENSZ békefenntartóknak a térségbe küldését azonban Moszkva élesen ellenzi, annak ellenére, hogy ezt Ukrajna 2015 tavaszán már hivatalosan is kérte az ENSZ Biztonsági Tanácsától.^[56] Az ENSZ részéről jelenleg egy emberjogi megfigyelő misszió van jelen Ukrajnában, amely élén Armen Harutjunján örmény diplomata áll.^[57] A misszió szintén 2014 tavaszán kezdte meg működé-

[52] Az aktuális hivatalos adatok a misszióról megtekinthetők <http://www.osce.org/ru/ukraine-smm/116920?download=true>. (Letöltés ideje: 2015.06.21.)

[53] Ennek egyes aspektusairól ld. EBESZ - megfigyelőket küldenek a kelet-ukrajnai harcok helyszínére. (Elérhető: http://kitekinto.hu/europa/2015/03/03/ebesz-megfigyelket-kuldenek_a_kelet-ukrajnai_harcok_helyszinere/#.VYZ-AFLHjIU. Letöltés ideje: 2015.06.21.)

[54] ТЕМАТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ Защита мирного населения и свобода передвижения в Донецкой и Луганской областях 6 мая 2015. (Elérhető: <http://www.osce.org/ru/ukraine-smm/157016?download=true>. Letöltés ideje: 2015.06.21.)

[55] Early Parliamentary Elections, 26 October 2014. (Elérhető: <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/123759>.)

[56] Ukrajna hivatalosan is ENSZ-békefenntartókat kér a Donyec-medencébe. (Elérhető: <http://444.hu/2015/03/13/ukrajna-hivatalosan-is-ensz-bekefenntartokat-ker-a-donyec-medencebe/>. Letöltés ideje: 2015.06.21.)

[57] Már az ENSZ-nek is gyanúsak az Ukrajnába belépő katonák. (Elérhető: http://hvg.hu/vilag/20150601_ensz_ukrajna_orosz_katonak. Letöltés ideje: 2015.06.21.)

sét, jelenleg több nagyvárosban vannak képviselői – tehát nemcsak Kijevben és keleten, hanem a nyugat-ukrajnai Lvivban is.^[58] A misszió nemcsak az emberi jogok megfigyelésével foglalkozik, hanem ezen a területen igyekszik segítséget, illetve támogatást is nyújtani az ukrán kormánynak.

Végül meg kell említeni még az EU tanácsadó misszióját Ukrajnában, amely a polgári biztonsági szektor reformjának a területén hivatott segíteni. Az EUAM Ukraine misszió (EU Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine) létrehozásáról az Európai Unió Tanácsa 2014 júliusában hozta meg a döntését. 2014. november 17-én pedig egy külön megállapodás született az EU külügyi főbiztosa és az ukrán külügyminiszter között, amely rendezte a misszió működési feltételeit. A működését ezek után, 2014. december 1-jén kezdte meg.

A misszió székhelye Kijevben van. Vezetője a tapasztalt magyar diplomata, Mizsei Kálmán. Itt egy fegyvertelen és alapvetően nem végrehajtó, hanem tanácsadó jellegű misszióról van szó, amely főleg a jog érvényesítését szeretné elősegíteni Ukrajnában. Céljai közé tartozik a különböző reformtervek és stratégiák támogatása és a gyors reformok elősegítése, természetesen a más ukrajnai és nemzetközi tényezőkkel együttműködve. Bár a misszió már a jellegénél fogva is főváros központú, a körülmények alakulásától függően a vidéki városokra is igyekszik kiterjeszteni a tevékenységét.^[59]

V. A KÜLFÖLDIEK VÁLSÁGKEZELŐ BEVONÁSÁNAK ÚJSZERŰ DIMENZIÓI UKRAJNÁBAN

Az eddig bemutatott nemzetközi jelenlét nem terjeszkedik túl a megszokott kereteken kívül. Ilyen, vagy ezekhez hasonló missziók, beavatkozások és akciók más válságok idején is előfordultak. Ennél izgalmasabb kérdés az eredetileg külföldi állampolgárságú, de gyorsított eljárásban frissen honosított szakértők és tisztviselők közvetlen bevonása az ukrán állami-igazgatási struktúrákba.

Önmagában a külföldi állampolgárságú szakértők és vezetők bevonása egy-egy posztkonfliktusos térség igazgatásában nem szokatlan. Erről tanúskodnak a jelen írásban korábban már bemutatott példák, amelyek közül különösen a délszláv válság utáni békeépítési folyamat szolgált sok tanulsággal. A korábbi délszláv és a mostani ukrajnai eset között azonban van néhány fontos különbség. A délszláv térségben a külföldi tisztviselők alapvetően a konfliktus lezárása utáni szakaszban kapcsolódtak be az egyes területek és szférák igazgatásába. Ukrajnában a válság végét még egyáltalán nem lehet látni, de a külföldi eredetű

[58] UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. (Elérhető:

<http://www.un.org.ua/en/information-centre/news/1870>. Letöltés ideje: 2015.06.21.)

[59] Mission description. (Elérhető: <http://www.eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/euam-ukraine>.) Szintén ld. Fact Sheet. EU-Ukraine realations. Brusseés, 24 April 2015. 150424/05. (Elérhető: www.eeas.europa.eu oldalakon.)

és háttérú tisztviselők és szakértők már jelen vannak az ukrán közigazgatásban, és nemcsak tanácsadói, hanem sok esetben komoly végrehajtói szinten is.

A következő fontos különbség viszont az, hogy a délszláv válság utáni időszakban a külföldi szakértők nem vették fel a helyi állampolgárságot, hanem a nemzetközi szervezetek megbízásából, azok támogatását nyíltan élvezve töltötték be a különböző magas szintű pozíciókat. Ezen posztok többségét egyébként a daytoni rendezés során alapvetően az igazságszolgáltatási és jogvédő szerveknél hozták létre és csak nagyon ritkán a végrehajtó szférában.^[60]

Ukrajnában azonban merőben más a helyzet. Itt nem a különböző nemzetközi szervezetek megbízásából történik a magas igazgatási pozíciókba való delegálás, hanem az ukrán közjogi szervek felkérésére. A külföldi szakértők többsége pedig nem a nemzetközi szervezetek tájáról érkezik az ukrainai pozíciókba, hanem a posztszovjet térség más, úgymond „már megreformált” országaiból, a külföldi nagykövetségek és üzleti szféra, netán a külföldi ukrán diaszpóra környékéről vagy a multinacionális cégek és szomszédos államok világából. Új mozzanat az, hogy mindegyik nemzeti végrehajtói köztisztviséget vállaló külföldi a kinevezése előtti napokban vagy hetekben felvette az ukrán állampolgárságot.

A magyar sajtóban valószínűleg a Mikhail Saakashvili^[61] volt grúz (azaz most már inkább a georgiai) államfő odesszai kormányzói kinevezése váltotta ki a legnagyobb visszhangot, de a sort nem vele célszerű kezdeni, hiszen nem ő volt az első frissen honosított külföldi, aki komoly kormányzati pozíciót vállalt a konfliktusos Ukrajnában. 2014. december 2-án az ukrán törvényhozás jóváhagyta Natalija Ann Jaresko pénzügyminiszteri kinevezését.^[62] Az USA-ban született és a diplomáját a híres harvardi egyetemen szerzett szakértő hivatalos életrajza szerint az 1990-es évek egy részében (1992–1995) a Kijevben működő amerikai nagykövetség gazdasági részlegét vezette, előtte pedig Washingtonban dolgozott az ottani külügyminisztériumban (1989–1992). 1995-től kezdve 2014-ig különböző nyugati érdekeltségű vállalkozási és befektetési alapoknál dolgozott, mégpedig csúcsvezetői beosztásokban. Közben Ukrajnában számos állami és egyházi kitüntetést kapott.

Az Arszenyij Jacenyuk-kormány második külföldön született tagja a jelenlegi gazdaságfejlesztési és kereskedelmi miniszter, Aivaras Abromavicius. A litván főváros szülőltje Észtországból és az Egyesült Államokban tanult. Miniszteri

[60] Bár erre is akadt természetesen példa – ilyenek voltak az ún. municipális adminisztrátorok Boszniában, Kelet-Szlavóniában vagy Koszovóban. De ide sorolható a boszniai Brcko-körzet vezetője is. Végül soron a nemzetközi közösség, majd az ENSZ és EU főmegbízottjainak is voltak végrehajtó feladat- és hatáskörei, de ők ott nem a helyi nemzeti szerveket képviselték, hanem a békeépítő nemzetközi közösséget.

[61] A jelen publikáció a volt grúz elnök nevét az angol szakirodalomban és sajtóban írt módon használjuk. Magyar nyelven egyébként fonetikus átírásban is lehet találkozni a nevével: Mihail Szaakasvili.

[62] Minister of Finance of Ukraine. (Elérhető: http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=247790308&cat_id=247605901. Letöltés ideje: 2015.07.01.)

kinevezése előtt pedig a *Swedish East Capital* partnere volt.^[63] Az ukrán állampolgárság mellett rendelkezik litván állampolgársággal is. A kijevi kormányban van még grúz származású minisztere is (Alexander Kvitashvili), aki azonban a kormány hivatalos honlapján még nem közölte életrajzát. Az interneten fellelhető forrásokból viszont kiderül, hogy egyébként grúz állampolgárságú és a kinevezése napján ukrán állampolgárrá is honosított egészségügyi miniszter egyszer már volt miniszter, mégpedig Grúziában (2008–2010), utána pedig a Tbiliszi Egyetem rektoraként szolgált egészen 2013-ig. Ő is külföldön tanult és különböző hazai és nemzetközi pozíciókat is betöltött a pályafutása során.^[64] A 22 tagból álló ukrán kormánynak tehát 3 olyan minisztere van, illetve volt, akik ukrán szempontból külföldiként születtek és csak közvetlenül a kinevezésük előtt lettek ukrán állampolgárok. A miniszterhelyettesek és államtitkárok (körülbelül 120 fő) között további 3 hasonló háttérű személyt lehet találni.^[65]

Az Ukrajnában kormányzati vagy magas szintű közigazgatási pozíciókat betöltő személyek többsége Grúziából származik és többnyire az ottani „rózsás forradalom”^[66] utáni rezsimhez kötődik – azaz többnyire akkor vállaltak először hasonló szerepet. A „rózsás” kurzus, amely nemcsak a nemzeti lobogót, hanem még az ország nevét is megváltoztatta, 2012-ig tartott Grúziában (azaz Georghiában), amikor egy elvesztett választás után elkezdődött hatalmi kiszorítása. Ez nem teljesen mellékes tényező a korábbi grúz tisztviselők jelenlegi ukrainai szerepvállalásának megértése szempontjából.

A Grúziából érkezett szakértők és tisztviselők döntő többsége a rendvédelmi, igazságügyi és korrupcióellenes szektorhoz kötődik, illetve kötődött korábban, amikor még otthon élt és tevékenykedett. Innen származik tehát Gizo Ugulava, az ukrán korrupcióellenes hatóság vezető-helyettese is, aki korábban a grúz legfőbb ügyész helyettese volt.^[67] Gia Getsadze tölti be Ukrajnában az igazság-

[63] Minister of Economic Development and Trade of Ukraine. (Elérhető: http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=247790053&cat_id=247605901. Letöltés ideje: 2015.07.01.)

[64] Kościński – Zasztowt, 2015, 2.

[65] Uo. 3.

[66] Erre 2003-ban került sor és nagyjából előképe volt a 2004-es ukrainai eseményeknek, amelyeket a publicisztika „narancsos forradalomnak” is nevez. A grúziai „színes” forradalom főleg az Eduard Sevarnadze államfő (korábban szovjet külügyminiszter) meglehetősen korrupt rezsimje ellen irányult. Utána Mihail Saakashvili került hatalomra (2003–2012), aki két cikluson keresztül töltötte be ezt a pozíciót. Ebben az időszakban komoly belső reformokra került sor – az USA támogatását élvező reformerek visszaszorították az elképesztő helyi korrupciót, teljesen átalakították a rendőrséget, hatékonyabbá tették az államapparátust, illetve a megszüntették egy sor olyan rendelkezést, amelyek korábban nehézkessé tették a gazdaság működését és akadályozták a vállalkozási szabadságot. Ettől Grúzia még nem lett példás demokratikus állam, de a működőképessége mindenképpen jelentősen megjavult. (Uo. 3.) Továbbá a 2010 előtti grúz fejleményekről ld. Rác, 2010, 92–94. (Elérhető: http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/racz_andras-a_gruz_gyalog.pdf. Letöltés ideje: 2015.09.05.) Itt egy könyvrecenzióról van szó, de alapos áttekintést nyújt a trendekről.

[67] Gizo Ugulava appointed as First Deputy Head of National Anti-Corruption Bureau. (Elérhető: <http://www.kyivpost.com/content/ukraine/gizo-ugulava-appointed-as-first-deputy-head-of-national-anti-corruption-bureau-387351.html>. Letöltés ideje: 2015.07.01.)

ügyminiszter-helyettesi pozíciót és Ekaterina Zguladze a kijevi belügyminisztériumon belül vállalt fontos szerepet – azaz ő lett az ukrán belügyminiszter első helyettese. Korábban Zguladze asszony volt megbízott grúz belügyminiszter (2006–2012). A Porosenko elnök bizalmát élvező fiatalasszony legfőbb feladata grúziai mintára megreformálni az ukrán rendőrséget, ami nyilván nem kis feladat.^[68] Davit Sakvarelidze pedig az ukrán legfőbb ügyész-helyettes lett.

A grúz háttérű szakemberek és politikusok ilyen típusú ukrainai szerepvállalása valószínűleg azzal függ össze, hogy a nyugati – különösen amerikai – körökben meglehetősen sikeresnek ítélik azt a közpénzügyeket rendbetevő és a korrupciót visszaszorító kísérletet, amely a korábbi grúz államfő, Mikhail Saakashvili idején ment végbe 2013 előtt.^[69] Ez a kurzus ugyan 2008-ban belebonnyolódott a szerencsétlen kimenetelű orosz-grúz háborúba és végül a legutóbbi grúziai választásokon (2013) elvesztette a hatalmat, eredményei talán még érezhetők a szép Kaukázuson túli köztársaságban. Nem kell figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a grúz/georgiai szakemberek még jól beszélnek az orosz nyelvet, amely minden konfliktus ellenére még mindig összekötő kapocsként szolgál a posztszovjet térségben. Az sem mellékes szempont, hogy ezek az emberek – többnyire nyugati tanulmányaik ellenére – nagyjából tisztában vannak a posztszovjet valósággal és az ottani társadalmak működésével.

Az említett politikai kurzus kulcsembere, maga a volt államfő pedig nemcsak oroszul és angolul beszél jól, hanem ukránul is. Az 1967-ben született Saakashvili ugyanis a szovjet időkben Kijevben járt egyetemre, ahol nemzetközi jogot tanult a Tarasz Sevcenko Egyetemen. Később az USA-ban is tovább képezte magát, szintén a nemzetközi és emberi jogi vonalon. Magyar szempontból még az is érdekes, hogy egy ideig a magyar-szovjet határon volt katona, de ez most a téma szempontjából teljesen irreleváns.

A Porosenko elnököt egyetemista kora óta ismerő Saakashvili már odesszai kormányzóvá való kinevezése előtt (erre 2015 májusában került sor) is az ukrán államfő tanácsadója volt.^[70] Ahhoz, hogy Saakashvili az ukrán válság szempontjából egyik kulcsfontosságúnak számító odesszai régió kormányzója lehessen,

[68] Ekaterina Zguladze appointed Ukraine's First Deputy Interior Minister. (Elérhető: <http://uatoday.tv/news/ekaterina-zguladze-appointed-ukraine-s-first-deputy-interior-minister-397992.html>. Letöltés ideje: 2015.09.05.) Továbbá Kościński – Zasztowt, 2015, 4.

[69] Self-exiled former Georgia president Mikheil Saakashvili returns as governor of key region in Ukraine. (Elérhető:

<http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2015/05/30/self-exiled-former-georgia-president-mikheil-saakashvili-returns-as-governor-of-key-region-in-ukraine>. Letöltés ideje: 2015.07.01.)

[70] Egyébként ilyen tanácsadók lettek a volt szlovák miniszterelnök Mikuláš Dzurinda és gazdasági minisztere Ivan Mikloš is, valószínűleg azért, mert a nyugati és részben hazai közvélemény az ő nevükhöz köti azt a sikeres reformsorozatot, amelyen 1998 és 2006 között keresztül ment Szlovákia. Ők ketten azonban nem lettek ukrán állampolgárok és nem tevékenykednek az ukrán végrehajtó hatalom struktúráiban. Egy másik volt szlovák miniszterelnök, Iveta Radičová asszony pedig a 2014. évi választások idején az amerikai Nemzeti Republikánus Intézet soraiban működött megfigyelőként az ukrainai választások idején.

fel kellett vennie az ukrán állampolgárságot, amire szintén májusban sor került. Ez kisebb belpolitikai hullámokat okozott Grúziában.

Saakashvili saját bevallása szerint először azt a felkérést kapta, hogy az ukrán kormány alelnöke legyen, de ő maga inkább Odesszában szeretett volna tevékenykedni, mert annak sorsát fontosabbnak tartja, mégpedig főleg geopolitikai okokból.^[71] Odessza valóban az egyik kulcsfontosságú régió – egyrészt itt van az ország legjelentősebb kikötője, a térség szomszédos a vitatott hovatartozású, de orosz befolyás alatt álló Transznyisztriával, továbbá gazdaságilag egy fontos és erős régióról van szó.^[72] Odessza hovatartozása és beállítottsága fontos lehet az orosz részről néha-néha megfogalmazott Novorosszija tervekkel kapcsolatban. Ezek a szempontok valószínűleg nagy szerepet játszottak abban, hogy a „grúz reformcsapat” egyfajta frontembere éppen ide került.

Egyébként az idézett interjúból kiderül még egy érdekesség – nevezetesen az, hogy a kormányzói pozícióra alapvetően ő maga jelentkezett, illetve saját magát ajánlotta. A volt grúz elnök legfőbb saját előnyének a végrehajtandó feladatok szempontjából azt tartja, hogy Ukrajnában nincsenek politikai ambíciói és nincs teljes mértékben beágyazva a helyi erőviszonyokba.^[73] Bizonyos helyi sajátosságnak azt véli, hogy tulajdonképpen Odesszát majdnem mindig idegen kormányzók irányították, sőt, ők működtek közre a felépítésében is. Tehát saját magát nem látja különösebb újdonságnak. Azt pedig, hogy Porosenko elnök éppen ő benne látja a feladat végrehajtására alkalmas személyt (és emiatt majdnem szabad kezet adott neki a helyszínen), Saakashvili azzal magyarázza az idézett interjúban, hogy az elnök bizonyos feladatokra tényleg inkább külföldieket keres, akik nem állnak különösebb kapcsolatokban az előző 25 évben inkább kudarcot vallott ukrán politikai elittel.^[74]

A volt grúz elnök ugyanakkor tisztában van az általa irányított térség sokszínűségével és azzal is, hogy itt alapvetően oroszajkú, de szerinte nem orosz nemzetiségű régióról van szó. Ebben látja esélyét saját maga számára és emiatt nem akar a sok kijevi politikushoz hasonlóan demonstratívan átállni az ukrán nyelv használatára. Az szerinte teljesen kontraproduktív, főleg az ilyen helyzetekben. Ebből a szempontból nagyon érdekes, hogy az odesszai kormányzó első helyettese az a Marija Gajdar lett, akinek az édesapja (Jegor Gajdar) az 1990-es évek oroszországi liberális reformok egyik atyja és egy

[71] Fate of Europe is being decided in Odessa. Former Georgian President Michail Saakashvili talks about why did he offer himself to become the new governor in Odessa region in Ukraine. (Reporter: Mirek Tóda) Globsec Daily, Sunday 21 June 2015. Ezt a lapot szlovák N Denník nevű újság készítette a neves Globsec Fórum idején, amelyre 2015. június 19. és 21. között került sor Pozsonyban. Globsec Daily, 21. June 2015. 4.

[72] Kościński – Zasztowt, 2015, 4.

[73] Fate of Europe is being decided in Odessa. Former Georgian President Michail Saakashvili talks about why did he offer himself to become the new governor in Odessa region in Ukraine. (Reporter: Mirek Tóda) Globsec Daily, Sunday 21 June 2015. Pontosabban ld. a 70. lj.

[74] Uo.

időben miniszterelnök is volt.^[75] A helyzet további pikantériája az, hogy az 1982-ben született Marija még mindig orosz állampolgár is, pedig közismert Oroszország szerepe ebben a válságban.

Az ukrán nyelvűség terjesztésénél Saakashvili sokkal fontosabbnak tartja a korrupció visszaszorítását és ezzel összefüggésben a helyi rendőrség teljes, átfogó és mélyreható reformját. Annak rossz, az alvilággal sok szálon összefonódó működése ugyanis akadály minden további kibontakozásnak akár gazdasági, akár politikai értelemben. Ebben Saakashvili valószínűleg rátapintott az ukrán rendezés és az új államépítés egyik lényeges problémájára. A helyi rendőrséggel és az igazságszolgáltatási szervekkel szemben tényleg meglehetősen alacsony a bizalom egész Ukrajnában. Így volt ez a Majdan előtt, de tulajdonképpen így maradt ez utána is. Ezzel lehet magyarázni azt a tényt is, hogy az elnök egy grúz asszonyt kért fel a rendőrség reformjára és nem valamelyik helyi politikust. Saakashvili is úgy döntött, hogy a megyei rendőrség vezetésével egyik honfitársát, Giorgi Lortkipanidzét bízta meg, aki korábban a grúz rendőrfőparancsnok helyettese volt.^[76]

Nagyon jellemző ebből a szempontból azon ötlet is, amely az ukrán szervek részéről merült fel 2015 tavaszán. Ukrajna ugyanis a sajtóhírek szerint több közeli európai országot keresett meg olyan kéréssel, hogy bocsássanak rendelkezésére szlávul beszélő rendőröket. Az ukránok szerint ugyanis jó lenne, ha a szláv nyelveken beszélő szomszédos uniós államok rendőrei a helyszínen (azaz akár a járőrözés során) segítenének az ukrán kollégáknak fenntartani a közrendet. Az ukrán vezetők konkrétan a lengyel, a szlovák és a három balti állam rendőreire gondoltak.

A szintén megkeresett Szlovákia belügyi vezetői azonban némileg kételkedve fogadták ezt a felvetést. Szlovákiának van már ugyanis némi tapasztalata rendőrei rövid távú (utcai) külföldi bevetésével: a nyári szezonban ugyanis a horvátokkal való megállapodás alapján saját rendőreit küldi a horvát tengerpartra azzal, hogy segítsék az ott tartózkodó szlovák turistákat és az őket védő horvát rendőröket. Teljesen más azonban egy ilyen súlyos válsággal sújtott és rossz közbiztonságú Ukrajnába járőröző saját rendőröket küldeni. Roman Kaliňák szlovák belügyminiszter szerint ugyanis ezt csak olyan rendőrökkel lehetne megoldani, akiknek nincsenek gondjaik az ukrán nyelvvel. Ezek a rendőrök feltehetően fel lennének fegyverezve, de ez nagyon szokatlan lenne, mivel ez csak olyan missziókban fordul elő, amelyben az EU is részt vállal. A szlovák belügyminiszter elismerte, hogy nem igazán tudja elképzelni, hogy a szlovák rendőröket hogyan kezelnék egy külföldi törvényközégben.^[77] Valószínűleg ezen okok miatt is, ebből a felvetésből (egyelőre) nem lett semmi.

[75] Kościński - Zasztowt, 2015, 4.

[76] Uo.

[77] Kaliňák: Foglalkozni fogunk Ukrajna kérésével. Újszó, 2015. május 21., csütörtök 15:15. (A cikk a szlovák hírügynökség, TASR forrásokra hivatkozott.)

Amikor a külföldiek ukrainai szerepvállalásáról van szó, a kép nem lenne teljes a korábbi – azaz a válság előtti – állapotok, és a jelenlegi kelet-ukrainai helyzet megemlítése nélkül. A függetlenséget elnyert Ukrajna ugyan ódzkodik a kettős vagy többes állampolgárságtól, de egyelőre nem szankcionálja annak fennállását. Ennek megfelelően az elmúlt két évtizedben számos ukrán állampolgár más országok állampolgárságára is szert tett. Köztük nem egyszer (sőt, többször) a nagyon gazdag emberek, illetve a komoly köztisztviselők betöltői is. A kelet-ukrainai oroszajkú emberek párhuzamos orosz állampolgársága, vagy a kárpátaljai magyarok könnyített magyarrá honosítása is többször szerepelt az ukrán nacionalista sajtóban. Ugyanakkor nemcsak orosz vagy magyar állampolgárság kerül itt szóba, hanem egyebek mellett az amerikai, izraeli vagy kanadai állampolgárság is. A helyzet pikantériája emiatt az, hogy a sajtó magukat nemzetinek valló jelenlegi kurzus pártjai – amelyek eddig elutasítóak voltak a kettős és többes állampolgársággal szemben – jelenleg kénytelenek beletörődni a fenti politikába. Ami annál is izgalmasabb, mert a nemrég honosított új ukrán állampolárok bevallottan (és teljesen logikusan) megtartották a korábbi státusukat. Mellesleg többségük nem is ukrán származású és helyi születésű személy.

A külföldiek ukrainai szerepvállalásának van még egy, a korábbinál jóval szokványosabb módja is. Pavlo Porosenko elnök 2014. február 13-án kinevezte a Nemzetközi Tanácsadó Reformtanács tagjait, akik között több külföldi volt miniszterelnök, miniszter, képviselő vagy szenátor, illetve egyéb közéleti személyiség is megtalálható. A leghíresebbek közé tartozik John McCain szenátor és egykori sikertelen elnökjelölt (USA), továbbá Mikuláš Dzurinda kétszeres volt szlovák miniszterelnök (1998–2006), a szlovák gazdasági reformok végrehajtója vagy a hasonló státusú Andrius Kubilius Litvániából. A tanácsadók között foglal helyet például Carl Bildt, volt svéd miniszterelnök vagy Elmar Brok az Európai Parlamentből. Az említett tanácsadók azonban nem lettek ukrán állampolárok, amire nem is volt szükség, mert ők nem tekinthetők az ukrán közjogi rendszer vagy közigazgatás részeinek, illetve alkalmazottainak.^[78]

Az, hogy az ukrán lakosság egyelőre elfogadja ezt a konstrukciót, az ország hatalmi kiszolgáltatottsága mellett azzal is összefügg, hogy Ukrajna lakosai az elmúlt negyedszázadban mélyen csalódtak a saját politikai és kormányzati elitekben. A gazdasági elitekkel sem jobb a helyzet. Úgy néz ki, hogy sokan inkább pozitívan viszonyulnak ehhez. Igaz, ezen hozzáállás nagyon könnyen az ellenkezőjébe is átcsaphat – mindez azon múlik, hogy milyen lesz a nyugati fejlődési modell megítélése. Egy 2014. évi decemberi felmérés szerint, amelyet a Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet végzett a megkérdezettek 45,8 %-a inkább támogatja a külföldiek megjelenését. Az ellenzők aránya 32,5 %.^[79]

[78] Kościński – Zasztowt, 2015, 2.

[79] Uo.

Még problematikusabb a helyzet a konfliktus sújtotta két kelet-ukrajnai megyében, azaz Donyeck és Luhanszk környékén. 2014 tavaszán ugyanis itt került sor két, a magyar sajtóban gyakran szakadárnak nevezett népköztársaság kikiáltására. 2014 áprilisától ezen régiók nem engedelmessé válnak a kijevi kormánynak és belekezdték a saját közhatalmi szerveik kiépítésébe, a szomszédos Oroszországi Föderáció hathatós segítségével. Az utóbbi „segítség” a kormányzati káderek exportjában is megnyilvánult. Borisz Nemcov, a 2015 elején Kreml tövében lelőtt orosz ellenzéki politikus nevéhez fűződő, később sajtóban is megjelent jelentés szerint az itteni volt és jelenlegi főszereplők között orosz állampolgárok is voltak. Orosz állampolgár például a Donyecki Népköztársaság első kormányfője Alexander Borodaj, illetve a többszörös hadügyminiszter Ivan Girkin (Igor Ivanovics Sztrelnyikov) is. A luhanszki kormányt 2014 nyarán másfél hónapon át irányító Marat Basirov is orosz állampolgár, hasonlóan számos helyi katonai, gazdasági, energetikai és titkosszolgálati vezetőhöz. Ugyanakkor mindez nem annyira meglepő, hiszen az idézett Nyemcov jelentés szerint a két említett „népköztársaság” ténylegesen Moszkva irányítása alatt áll.^[80]

*

Milyen tanulságokat lehet levonni a külföldiek vonatkozásában az 1995 utáni délszláv rendezés és a mostani ukrán válság kezelés összehasonlításából? A nemzetközi közösség irányító szerepét betöltő – boszniai vagy koszovói típusú – „teljhatalmú protektor” jellegű főmegbízott megjelenése, valamint a külföldi szakemberek közvetlen elhelyezése a posztkonfliktusos igazgatási apparátusokban, netán a vegyes – azaz a helyi és a nemzetközi szakértőket egyaránt alkalmazó – közjogi szervek működtetése általában előfeltételezi a komolyabb és nyíltabb nemzetközi felelősségvállalást. A csendes vagy nem csendes nemzetközi protektorátus kiépítése mögött ugyanis mindig ott van a komoly politikai akarat, egyértelmű mandátum, átgondolt logisztika és rendszerint némi pénz is. A legfontosabb pedig egy terület feletti felelősség ideiglenes, de egyértelmű felvállalása. Ukrajnában – eltérően az 1995, majd az 1999 utáni délszláv akcióktól – azonban mindez ebben a formában hiányzik. Jelenleg a nemzetközi porondon sokan és sokféleképpen próbálnak segíteni Ukrajnának, rendszerint a saját érdekeiket is figyelembe véve, de átfogó és egyértelmű felelősségvállalási konstrukció még nem alakult ki. Ez ebben a formában meglehetősen ingatag, felemás és emiatt veszélyes helyzetet teremtett meg. Ez különösen igaz a külföldi szakértők és politikusok ukrajnai bevonására.

[80] Ld. Kto vládně v Donbase. Nemcovova správa, 9. kapitola, 2015, 42–43.

IRODALOM

- Andrejev, Mihail (1980): *Isztorija na bolgarszkata burzsoazna gjerzsava i pravo*. Nauka i Iszkusztvo, Szofia.
- Balanyi György (1920): *A Balkán-probléma fejlődése*. Budapest.
- Čaplovič, Miroslav – Petruf, Pavol (2001): *Francúzska vojenská misia v Československu 1919–1938*. Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo. Vojenský historický ústav. Bratislava. 5. évf. 4. sz. 85–102.
- Chesterman, Simon (2004): *You, The People. The United Nations, Transitional Administration and State-Building*. Oxford University Press, Oxford.
- Csaplár-Degovics Krisztián (2010): *Az albán nemzetté válás kezdetei (1878–1913) – a Rilindja és az albán államalapítás korszaka*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Budapest.
- *Csecsenek harcolnak Kelet-Ukrajnában*. Elérhető: http://mandiner.hu/cikk/20140530_csecsenek_harcolnak_kelet_ukrajnaban
- *Early Parliamentary Elections, 26 october 2014*. Elérhető: <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/123759>.
- *EBESZ – megfigyelőket küldenek a kelet-ukrajnai harcok helyszínére*. Elérhető: http://kitekinto.hu/europa/2015/03/03/ebesz-megfigyelket_kuldenek_a_kelet-ukrajnai_harcok_helyszinere/#.VYZ-AFLHjIU. Letöltés ideje: 2015.06.21.
- Egedy Gergely (2011): *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*. Második, átdolgozott kiadás. HVG/Orac, Budapest.
- *Ekaterina Zguladze appointed Ukraine's First Deputy Interior Minister*. Elérhető: <http://uatoday.tv/news/ekaterina-zguladze-appointed-ukraine-s-first-deputy-interior-minister-397992.html> Letöltés ideje: 2015.09.05.
- Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.) (2009): *Ukrajna színéváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Regio Könyvek – Kalligram, Pozsony.
- Ganczer Mónika (2011): *Az állampolgárság fogalmának történeti formái az ókortól a modern korig*. Jog – Állam – Politika. III. évf. 1. sz. 61–79.
- *Gizo Ugulava appointed as First Deputy Head of National Anti-Corruption Bureau*. Elérhető: <http://www.kyivpost.com/content/ukraine/gizo-ugulava-appointed-as-first-deputy-head-of-national-anti-corruption-bureau-387351.html> Letöltés ideje: 2015.07.01.
- Halász Iván (2005): *A válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban*. Pro Minoritate. Nyár. 3–34.
- Halász Iván (2009): *Állampolgárság, migrációs és integráció*. MTA JTI, Budapest.
- Halász Iván (2011): *A nemzetközi migráció és közigazgatás*. BCE, Budapest.
- Herrmann, Hans-Walter (1996): *The Saar Basin under the Administration of the League of Nations 1920–1946*. United Nations, New York – Genéva.
- Jelavich, Barbara (1996): *A Balkán története – 18. és 19. század*. Osiris Kiadó – 2000, Budapest.
- Juhász József – Márkus László – Tálás Péter – Valki László (2003): *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Kaliňák (2015): *Foglalkozni fogunk Ukrajna kérésével*. Újszó. Május 21. Csütörtök 15:15.
- Kiss Zoltán László (2011): *Magyarok a békefenntartásban*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Kisteleki Károly – Lövetei István – Nagyné Szegvári Katalin – Pomogyi László –

- Rácz Lajos (2002): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Polgári kor. HVG/Orac, Budapest.
- Kisteleki Károly (2011): *Az állampolgárság fogalmának és jogi szabályozásának történeti fejlődése: koncepciók és alapmodellek Európában és Magyarországon*. Martin Opitz Kiadó, Budapest.
 - Kościński, Piotr – Zasztowt, Konrad (2015): *Foreigners in the Ukrainian Government: A Unique Solution for Challenging Times*. Policy Paper. No. 28. (130) September. PISM (The Polish Institute of International Affairs. 2)
 - Koudelka, Zdeněk (2014): *Külföldiek és a politikai tisztségek Csehországban, Morvaországban és Sziléziában*. In: Halász Iván (szerk.): *A migránsok politikai integrációja a visegrádi államokban*. NKE, Budapest.
 - *Kto vládne v Donbase. Nemcovova správa, 9. kapitola* (2015). Szlovák nyelven közzétette: Týždeň. 27. sz. Június 29. 42–43.
 - Lamm Vanda (szerk.) (2006): *Dayton, 10 év után*. MTA JTI – MTA TK. Budapest.
 - *Már az ENSZ-nek is gyanúsak az Ukrajnába belépő katonák*. Elérhető: http://hvg.hu/vilag/20150601_ensz_ukrajna_orosz_katonak Letöltés ideje: 2015.06.21.
 - Masenkó-Mavi Viktor (2001): *A Daytoni Egyezmény és az emberi jogok*. Állam- és Jogtudomány. XLII. évf. 3-4. sz.
 - Masenkó-Mavi Viktor (2006): *Konfliktusok és emberi jogok: a jogsértések orvoslásának módszerei*. In: Lamm Vanda (szerk.): *Dayton, 10 év után*. MTA JTI – MTA TK. Budapest.
 - *Mission description*. Elérhető: <http://www.eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/euam-ukraine>
 - Michl, Jan (2009): *Legionáři a Československo*. NV, Praha.
 - *Minister of Economic Development and Trade of Ukraine*. Elérhető: http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=247790053&cat_id=247605901 Letöltés ideje: 2015.07.01.
 - *Minister of Finance of Ukraine*. Elérhető: http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=247790308&cat_id=247605901 Letöltés ideje: 2015.07.01.
 - Nagy Károly (1999): *Nemzetközi jog*. Püski, Budapest.
 - Rácz András (2010): *A grúz gyalog*. Nemzet és Biztonság. Szeptember. 92–94. Elérhető: http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/racz_andras-a_gruz_gyalog.pdf Letöltés ideje: 2015.09.05.
 - Ruchti, Jacob (1918): *Die Reformaktion Österreich-Ungarns und Russlands in Mazedonien. 1903-1908*. Die Durchführeng der Reformen. Gotha.
 - Rychlík, Jan (1997): *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. AEP, Bratislava.
 - *Self-exiled former Georgia president Mikheil Saakashvili returns as governor of key region in Ukraine*. Elérhető: <http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2015/05/30/self-exiled-former-georgia-president-mikheil-saakashvili-returns-as-governor-of-key-region-in-ukraine> Letöltés ideje: 2015.07.01.
 - *Senki sem Hátrál*. Elérhető: <http://nepszava.hu/cikk/1022198-senki-sem-hatral/?print=1> megfigyelőket Letöltés ideje: 2015.09.05.
 - Sulga, Nyikolaj (2011): *Drejf na obocsinu. Dvadcaty let obsesztvnenih izmenyenyij v Ukrajinye*. OOO Drukarnya Bizneszpoligraf, Kijev.
 - Sulyok Gábor (2000): *Nagyhatalmi intervenciók és Magyarország a XIX-XX. században*. Állam- és Jogtudomány. 41. évf. 1-2. sz. 21–56.

- Surosz, Mariusz (2010): *Pepíci. Dramatické století Čechů polským očima*. Plus, Praha.
- Sz. Bíró Zoltán (2014): *Ukrajnai tanulságok*. Mozgó Világ online. Január.
- Szász Zoltán (é. n.): *A románok története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest,
- Tálas Péter (2014): *A jelenlegi ukrán válságról*. Nemzet és Biztonság. 1. sz. 113–129.
- Tálas Péter (2014): *Az ukrán válság értelmezési kereteiről*. NKE SVKK, Nézőpontok. 2. sz.
- *ТЕМАТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ Защита мирного населения и свобода передвижения в Донецкой и Луганской областях 6 мая 2015*. Elérhető: <http://www.osce.org/ru/ukraine-smm/157016?download=true>. Letöltés ideje: 2015.06.21.
- The Blue Helmets (1996): *A Review of United Nations Peace-keeping*. UN, New York.
- Tisovszky, János (1997): *Az ENSZ és a békefenntartás*. MENSZT, Budapest.
- *Ukrajna hivatalosan is ENSZ-békefenntartókat kér a Donyec-medencébe*. Elérhető: <http://444.hu/2015/03/13/ukrajna-hivatalosan-is-ensz-bekefenntartokat-ker-a-donyec-medencebe/>. Letöltés ideje: 2015.06.21.
- *UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine*. Elérhető: <http://www.un.org.ua/en/information-centre/news/1870> Letöltés ideje: 2015.06.21.
- Witkowski, Wojciech (2012): *Historia administracji w Polsce. 1764–1989*. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa.
- Ydit, Meir (1961): *Internationalised Territories. From the „Free City of Cracow” to the „Free City of Berlin.”* Sythoff, Layden.